

ПЕРЕКЛАДИ. НАУКОВИЙ КОМЕНТАР

УДК [904:[2-138:611.97-034.3]](477.83/.86)

DOI

ЗНАХІДКА ЗІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ¹

Влодзімеж ДЕМЕТРИКЄВІЧ
Йозеф ЦІНГЕРЛЄ

Переклад і науковий коментар
Іванна ГОНЧАР

*Бродівська гімназія імені Івана Труша,
вул. Коцюбинського, 2, Броди, Львівська область, Україна, 80600,*

Андрій КОРЧАК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра археології та історії стародавніх цивілізацій,*

вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,

e-mail: naum2109@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3895-9677

Неабиякий науковий інтерес у дослідників історії України періоду першої половини I тисячоліття н. е. викликає бронзова вотивна рука, знайдена у липні 1862 р. у с. Мишків біля Заліщиків, і яка зараз зберігається у Львівському історичному музеї під інвентарним номером А-38410.

Пам'ятка з Мишкова представляє праву руку з частиною передпліччя, має довжину 0,116 м. Великий та вказівний пальці тримають кулю з вигравіруваними хрестиками – X. На кулі залишилися ще дві стопи від фігурки, решта якої втрачена. Ця статуетка, мабуть, представляла Вікторію, котру давні римляни зазвичай поміщали на військових знаках. Решта пальців граційно розігнуті. Знизу, на внутрішній частині передпліччя є вигравіюваний, п'ятирядковий, виразний та ідеально збережений напис у формі скорочень:

¹ Оригінал статті: Demetrykiewicz Włodzimierz, Zingerle Joseph. “Fund aus Ostgalizien”. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Band VII. Zweite Heft mit 2 Tafeln und 181 Textfiguren.* Wien Alfred Hölder k. u. -k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1904. 149–158. Переклад: Іванна Гончар, науковий коментар: Андрій Корчак.

Рис. 1. Мишків. Бронзова вотивна рука.

“IOM / DOLICENO / GAIVS OPTIO / CHI HSP® / VSLM”. Рука порожниста всередині, а внизу зовнішньої частини передпліччя має отвір для цвяха.

Як розповідає напис, помічник центуріона I тисячної когорти іспанців на ім'я Гай офірував цю руку Юпітеру Доліхену – божеству сирійського походження, яке було популярне серед римських військових.

Досі дискусійним залишається питання, як ця пам'ятка потрапила на територію Західного (Галицького) Поділля. З цього приводу маємо декілька версій:

- її занесли сюди самі римські військові під час переслідування ними у 174 р. н. е. костобоків (W. Demetrykiewicz, J. Zingerle, 1904);

- рука могла потрапити до Мишкова або як воєнний трофей, взятий під час набігу варварських племен на Римську імперію, в тому числі й Дакію, у 166–171 рр. н. е., або випадково – у вигляді імпорту вже наприкінці пізньоримського часу (D. Lusthaus, 1947);
- у період 180–230 рр. н. е. у Середньому Подністер’ї могли перебувати римські допоміжні військові частини, які належали до Іспанців та Х мавританців когорт, і вказаний артефакт може бути свідченням цього (М. Бандрівський, О. Бандровський, 1992);
- жертва Гая Юпітеру Доліхену була захоплена варварами у військовому святилищі-санктуарії в Орхею-Бістріцей (Orheiul Bistriței – рум.) (J. Kolendo, J. Trynkowski, 1998).

Літератури, у якій згадується мишківська знахідка, достатньо. Із найповнішим її переліком можна ознайомитися у дослідженні Є. Колендо і Я. Тринковського (1998 р.). Хоча спеціально присвячених цій темі праць, є не так вже й багато, тому перерахуємо найважливіші із них:

1. Ry[bicki Tomasz]. “Zabytki rzymskie w Galicji”. *Przyjaciel Domowy* 2. Lwów, 13 stycznia 1863. 12–13.
2. Demetrykiewicz Włodzimierz, Zingerle Joseph. “Fund aus Ostgalizien”. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Band VII. Zweite Heft mit 2 Tafeln und 181 Textfiguren*. Wien Alfred Hölder k. u. -k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1904. 149–158.
3. Lusthaus Don. “Brązowa rączka wotywna z Myszkowa”. *Archeologia* 1 (1947): 169–184.
4. Бандрівський Микола, Бандровський Олександр. “Поява пам’яток східносередземноморських культур на Придністровському Поділлі”. *Україна в минулому* 2 (1992): 5–26.
5. Kolendo Jerzy, Trynkowski Jan. “Rączka wotywna z Myszkowa lupem pochodzącym z obozu rzymskiego w Dacji”. *20 lat archeologii w Masłomęczu. II Goście*. Red. J. Ilkjær, A. Kokowski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. 79–90.

Із вищеназваних робіт українські історики й археологи найменше використовують статтю польського археолога Влодзімежа Деметрикевича та австрійського епіграфіста Йозефа Цінгерле під назвою “Знахідка зі Східної Галичини”. Вона складається з двох частин і опублікована в “Щорічнику Австрійського археологічного інституту у Відні” у 1904 р. Проблемним є не стільки доступ до праці – стаття розміщена в Інтернеті й нею може скористатися кожен бажаючий, скільки її мова.

Першу частину дослідження написав В. Деметрикевич, рідною мовою якого була польська. Тому його німецький текст є досить простим і доступним. Натомість друга частина авторства Й. Цінгерле представляє приклад

характерного для того часу вишуканого стилю німецької літературної мови. У його розумінні можуть виникнути труднощі не лише для істориків чи археологів, а й навіть для німецьких філологів.

Попри ці проблеми стаття “Знахідка зі Східної Галичини”, яка є першим науковим вивченням знахідки з Мишкова, вартує того, аби стати доступною для широкого кола дослідників. Враховуючи це підготовано її переклад і зроблено наукове редагування.

Щодо останнього, звертаємо увагу на деякі деталі:

- у статті збережено оригінальний стиль викладу;
- у самому тексті та посиланнях біля відповідних місць у дужках додано кілька уточнень наукових редакторів;
- у частині, яку написав В. Деметрикєвіч, згадувані ним назви деяких праць подані в українському перекладі, однак поруч у дужках збережено назви мовою оригіналу;
- у частині, яку написав Й. Цінгерле, дещо змінений стиль посилань – назви праць та наукових видань наведені в більш повній формі; розшифровано, але водночас і збережено використані автором скорочення для позначення сторінок, малюнків, цитованих вище місць тощо;
- наприкінці статті додано перелік використаної авторами літератури, метою якого є представити увазі читача більш детальний бібліографічний опис опрацьованих В. Деметрикєвічем і Й. Цінгерле наукових праць;
- для зручності пошуку, де це можливо було зробити, у посиланнях і переліку використаних праць наведено повні імена авторів.

I

У селі Мишків, яке розташоване на березі річки Серет, в адміністративному районі Заліщики, що межує з Буковиною та Дністром, у липні 1862 року один селянин під час копання ями для вапняної печі, на досить великій глибині знайшов металевий предмет, обліплений землею, який привернув його увагу. Це була маленька рука з бронзи, на рис. 28 показані її фотографії з обох сторін. Внаслідок необережного чищення предмет подекуди втратив свою первісну красиву зелену патину.

Пан Томас Рибіцький (Thomas Rybicki), який тоді перебував у цій місцевості, придбав у селянина його знахідку та подарував її музею “Оссолінських” Польського національного інституту у Львові, де вона до сьогодні випадково залишалася поза увагою експертів.

Наведені записки про знахідку я взяв із короткого повідомлення, яке пан Рибіцький опублікував у белетристичному журналі “Домашній приятель” (“Przyjaciel Domowy”) № 2 від 1863 року. Моя спроба дізнатися більше, яку я особисто здійснив кілька років тому в Мишкові, не вдалася,

оскільки там про це вже ніхто нічого не пам'ятав. Мені не вдалося розшукати ані людину, яка знайшла руку, ані місце знахідки.

На зображенні показана права рука, яка включає також частину передпліччя; вона є порожнистою, а внизу обрізаною поперек. Вона стоїть вертикально на цьому обрізаному краї і великим та вказівним пальцями тримає маленький м'ячик, інші ж пальці граційно розігнуті. На цей час рука, модель якої не має анатомічної точності, є 0,11 м заввишки. Зверху на кулі, однак, видно ноги відламаної фігури, безсумнівно, Вікторії, яка стояла на ній, намагаючись злетіти. Крім того, на цій же кулі видно кілька вигравіруваних хрестиків, які, ймовірно, повинні нагадувати зірки.

Отже, початкову висоту можна оцінити приблизно від 0,15 до 0,16 м без крил, якщо вони були над головою. Передпліччя представляє собою насадку, яка призначалася для закріплення на дерев'яну палицю, і яка, як показує наявний отвір, була прибита тут цвяхом. Як свідчать місце цього отвору та орієнтування статуетки, саме внутрішня сторона руки представляла собою головний вигляд. Тут, на долонній поверхні кисті передпліччя, є також широко вигравіруваний напис, відчитанню якого я завдячую листу пана надвірного радника професора д-ра Ойгена Бормана (Eugen Bormann):

J(ovi) O(ptimo) M(aximo)

Doliceno

Gaius optio

c(o)h(ortis) I Hisp(anorum) (miliariae)

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Юнітеру найкращому найбільшому

доліхенському

Гай помічник центуріона

когорти I іспанців тисячної

склав урочисту присягу охоче за послугу.

Форма і розмір руки нагадують відому верхівку військових штандартів, у якій А. фон Домашевський, "Прапори в римській армії" (A. von Domaszewski, "Die Fahnen im römischen Heere"), с. 53, вбачав символ складеної обітниці. Римський польовий штандарт з Оттенванга (Ottenwang) у Великому герцогстві Баден (нині в Музеї Карлсруе, пор. Лінденшміт. "Римсько-германський центральний музей у Майнці" (Lindenschmit. "Das römisch-germanische Central-Museum in Mainz"), вставка XXVIII, рис. 7) має висоту 0,143 м, другий – який знаходиться в музеї у Вісбадені (див. у вищевказаному місці, рис. 9), висоту 0,168 м. Бронзова рука з Мишкова не може бути оригіналом такого штандарту,

щонайбільше вона є копією, яку сержант I когорти іспанців Гай звелів виготовити з метою релігійної посвяти Юпітеру Доліхену, країною походження якого є Сирія.

Предмети старовини, які траплялися в околицях місця знахідки, або набагато старіші, такі як оселі з мальованою керамікою періоду пізнього неоліту у сусідньому селі Більче-Золоте (див. Деметрикєвіч, “Передісторія Галичини”, у праці: “Австро-Угорська монархія словами та образами, Галичина” (Demetrykiewicz. “Vorgeschichte Galiziens” in dem Werke: “Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Galizien”), с. 118), або значно новіші, такі як ряди могил зі скелетами з так званого слов’янського періоду у самому Мишкові (див. Оссовський, “Про інгумаційні поховання в Мишкові”, у “Збірнику інформації з антропології XV” (В оригінальній версії статті помилково вказано – XI – прим. наук. ред. перекладу). Краків (Ossowski, “O grobach nieciałopalnych w Myszkowie” w “Zbiorze wiadomości do antropologii XV. Kraków), с. 89). Також на місці замку, який мав форму витягнутого чотирикутника із земляними валами, у Більче-Золотому, дотепер знаходили лише ранньосередньовічні старожитності.

Ближче за часом до періоду бронзової пам’ятки, яка, ймовірно, може бути пов’язана з дакійськими війнами Траяна, є високий келих – 0,105 м, який селянин випадково знайшов у Більче під час копання глини (рис. 29). Він виготовлений із біло-зеленуватого, досить товстостінного скла і прикрашений припаяними товстими скляними нитками. Був придбаний княгинею Терезою Сапегою (Theresa Sapieha) з Більче-Золотого і зберігався у її будинку; внаслідок сильного тертя патина майже повністю витерлася. Схожі предмети старовини виявлені в Німеччині у могилах періоду великого переселення народів та періоду Меровінгів (див. Лінденшміт. “Довідник німецької археології” (Lindenschmit. “Handbuch der deutschen Altertumskunde”), с. 477), також у Скандинавії (див. Монтелій. “Доісторичні часи” (Montelius. “Les temps prehistoriques”), с. 223, рис. 316, і Софус Мюллер. “Скандинавська археологія” (Sophus Müller. “Nordische Altertumskunde”), II, с. 83). Враховуючи це, я хотів би припустити, що келих потрапив у цю місцевість як пізньоримський продукт у час Великого переселення народів.

Краків

В. Деметрикєвіч

Вищенаведене надзвичайно корисне повідомлення поповнює, з часів фундаментального дослідження Отто Яна (Otto Jahn)² значно збільшений ряд вотивних рук³, новим екземпляром, який, завдяки своїй своєрідності, представляє особливий інтерес. Сам предмет, який зображений у характерному жесті, свідчить про те, що йдеться про вотивну руку у вужчому розумінні, а не про копію верхівки військового штандарту з метою посвяти (див. вище, колонка 152), адже на таких верхівках зазвичай кріпили абсолютно плоскі витягнуті руки без жодних атрибутів⁴; крім того, тип кріплення, про який можна зробити висновок за гніздом і отвором для цвяхів, також підтверджує цю думку, оскільки багато вотивних рук встановлювали на дерев'яні підставки⁵.

Однак цей екземпляр відхиляється більш ніж в одному відношенні від схем, в які вписується більшість таких пам'яток. Звичайним жестом є або напружена чи невимушена вертикальна плоска рука, або так званий *gestus vo-ventis* (вотивний жест), який, зрештою, не підтверджений літературними та образними доказами, з витягнутими великим, вказівним та середнім пальцями і зігнутими двома останніми пальцями, із доданими символічними предметами або без них⁶. Відступаючи від цих застиглих вказаних типів, очевидно божих рук, сила благословення яких мала б збільшуватися за допомогою образних аксесуарів⁷, наша рука належить до суворо відокремленої, рідкісної окремої групи, яку так само ілюструє

² Jahn Otto. Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten... S. (Seite (сторінка)) 53 f. (folgende Seite (наступна сторінка)), 101 ff. (folgende Seiten (наступні сторінки)).

³ Останні посилання на літературу у: Blinkenberg Christian. Darstellungen des Sabazios und Denkmäler seines Kultes... S. 67 ff.

⁴ Див. von Domaszewski Alfred. Die Fahnen im römischen Heere... S. 37, Fig. (Figur (малюнок)) 14, S. 42, Fig. 19, S. 43, Fig. 29, 30. Щодо інтерпретації – S. 53.

⁵ Becker J. Drei römische Votivhände aus den Rheinlanden mit den übrigen Bronzen verwandter Art zusammengestellt nebst einem Excurse über Thonbilder des Zeus Sabazios... S. 17 (В оригінальній версії статті помилково вказано: [Becker J.] Die Heddernheimer Votivhand... – прим. наук. ред. перекладу); Dilthey K. Drei Votivhände aus Bronze... S. 56; Blinkenberg a. a. O. (am angerührten Orte (в цитованому творі)), однак, після того коли відділити руки у формі навершя церемоніальних посохів, що характеризуються зігнутими двома останніми пальцями, і є притаманні культу Сабазія.

⁶ Щодо різних інтерпретацій див. Blinkenberg a. a. O. S. 87 f., S. 101.

⁷ Згідно з Dilthey a. a. O. S. 51; Blinkenberg a. a. O. S. 101.

екземпляр Трієстського музею⁸, в якого загублений піднятий вгору предмет. Легка природна позиція руки з граційно поставленими пальцями безумовно має на меті ніщо інше, як зобразити символічне підношення дару одному з божеств, і зображає у своїй очевидній зрозумілості, яка не приховує в собі ніякого глибшого ієратичного сенсу, первісну форму цього вотиву.

Тепер стає зрозуміло чому, як і в інших аналогічних випадках⁹, Вікторія нашої пам'ятки, що стоїть на земній кулі, порівняно з надзвичайно різноманітними прикрасами інших вотивних рук, не має доповнення: тут йдеться про предмет, що виникає з особливої обітниць і символічно принесений рукою жертводавця в дар¹⁰, а там про атрибути, які як такі належать Божій руці.

Присвячення богині перемоги військовим само собою буде трактуватися як подяка за воєнний успіх, особливо якщо врахувати, що вона могла б стосуватися як перемоги певної групи війська, так і якоїсь певної звитяги¹¹. Зрештою, визначальними є відносини, які очевидно пов'язані з культом Доліхена, особливо в східних арміях, де він тимчасово витісняє головних богів табору, до яких належать Вікторія, Юпітер Найкращий Найбільший (Jupiter Optimus Maximus) і Марс¹². Відповідно, богиня дуже часто трапляється на пам'ятках культу Доліхена¹³ так само, як і на нашій руці – крилатою на земній кулі, в лівій руці вона тримає пальму, в правій – вінок перемоги, – як увінчання

⁸ Dilthey a. a. O. Taf. (Tafel (вставка)) III, 1, 2 та S. 57, mit Anm. (mit Anmerkung (з приміткою)) 27. Віднесенню їх до цього класу не заперечує змія, яка обвинулася навколо суглоба і впилася у великий палець. Само собою зрозуміло, що вона є на руці зціленої людини, і, однозначно, має відношення до загубленого священного предмета. На користь цього свідчить також відсутність інших символічних атрибутів.

⁹ Пор. з одиничним предметом на дармштадській вотивній руці (Becker a. a. O. S. 15; Dilthey a. a. O. S. 57, mit Anm. 27).

¹⁰ Отож наша рука є чоловіча, хоча вона і не характеризується чітко як така. Виходячи з цього пор. Dilthey a. a. O. S. 57, mit Anm. 28.

¹¹ Див. v. Domaszewski Alfred. Die Religion des röm. Heeres... S. 39.

¹² v. Domaszewski, ebenda (там само) S. 60, 64.

¹³ [Kan Albertus Henricus]. De Iovis Dolicheni cultu... p (pagina (сторінка)). 24; [Becker J.] Die Hedderheimer Votivhand... S. 9.

пірамідальних бронзових табличок з Кьомльода (Kömlöd) в Нижній Паннонії¹⁴ та з Геддернгайма (Heddernheim)¹⁵.

Важливим, а не випадковим додатком, є також хрести, вирізані на земній кулі, інтерпретацію яких як зірки (див. вище, колонка 151) можна пояснити порівнянням Доліхена з богом сонця та його зв'язком з богинею Луною¹⁶, і які підкріплені іншими пам'ятками, наприклад, шестикутна зірка зображена біля голови бога на рельєфі з Комльода¹⁷, та дві, як тут, чотирикутні, на одній із таблиць з Геддернгайма¹⁸.

Особливо цікавий напис присвяти, не тому що він привносить щось нове в інтенсивний культ сирійського бога армії в дунайській місцевості, про що маємо достатньо свідчень, а тому що завдяки цьому ми отримуємо перший завірений написом екземпляр, який, як і вотивна рука з Геддернгайма, так само присвячується військовими Доліхену¹⁹, в той час як інші підношення з іменами, переважно стосуються Сабазія та близьких йому божеств²⁰, а також тому що напис разом з історичними згадками дає змогу зрозуміти приблизне датування пам'ятки.

Військова частина, якій належить жертводавець, відома. Це І Флавія Ульпія римських громадян іспанців тисячна кінна когорта (I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria c. R. Equitata cohors)²¹ (решта Іспанських когорт, не беруться до уваги, частково через свої гарнізони, частково як “quingenariae” (кінний допоміжний підрозділ римської армії – 500 вершників – прим. наук. ред. перекладу))²², яка згідно з дипломом XXXVII та придорожнім каменем CIL III 1627, брала участь у війні Траяна з даками, і належала до окупаційної армії нової провінції, а також згідно з дипломом LXX, з'являється за часів Антоніна Пія (між 145 і 161 рр. н. е.)

¹⁴ Зображено у Seidl J. G. Über den Dolichenus-Cult... Taf. III, Fig. 2; Kan a. a. O. p. 43, n (numerus (число)). 28, por. von Domaszewski a. a. O. S. 60, (Taf. IV).

¹⁵ Kan a. a. O. p. 104, n. 145 c; Becker a. a. O. S. 9.

¹⁶ Kan a. a. O. p. 77 f.

¹⁷ Seidl a. a. O. Taf. III, Fig. I; von Domaszewski a. a. O. Taf. IV, Fig. I a.

¹⁸ Seidl J. G. Nachträgliches über den Dolichenus-Cult... S. 14, Fig. 1; Kan a. a. O. p. 103 n. 145 a.

¹⁹ Becker a. a. O. див. Tafel; Kan a. a. O. p. 102, n. 141.

²⁰ Див. підбірку у Becker a. a. O. S. 19; Blinkenberg a. a. O. S. 69 ff., 105.

²¹ Див. Cichorius Conrad. Cohorc. In Pauly-Wissowas Real-encyclopädie, IV, S. 295; Jung Julius. Fasten der Provinz Dacien... S. 118.

²² Cichorius a. a. O.; Hübner Ernst. Das römische Heer in Britanien. In Hermes, XVI, S. 572.

126 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2021. Випуск 25

під керівництвом дакійських допоміжних служб²³. Верхня межа, що починається із завоювання даків (107 р. н. е.), все ж зміщується назад – приблизно до середини другого століття н. е. – через той факт, що найдавніші датовані написи, присвячені Доліхену, належать до часів імператора Адріана, але переважна більшість до більш пізнього періоду²⁴. Також є побоювання щодо такого підходу. Північний кордон Дакії, всупереч даним новіших карт, очевидно ніколи не виступав за хребет Карпат²⁵, а також Нижньої Мезії, такою непевною була північна межа²⁶, схоже, вона не поширювалася на Галицьке плато, тим більше не в той час, коли Велике переселення народів, яке почалося незабаром у час Маркоманської війни, поширилося на східні провінції, особливо Дакію. Якщо місце знахідки нашої пам'ятки відносити до району незалежних племен, що мешкають по той бік Карпат, то присутність тут римських військ, про що свідчить напис на бронзовій руці, можна мислити лише в той час, коли римське панування вже знову настільки зміцнилося, що могло бути готовим до наступу за межі територій, організованих як провінції. Це могло трапитися після закінчення Маркоманської війни, тоді це використав Марк Аврелій, який, для укріплення північного кордону Дакії і підготовки до нападу на сарматів, у 174 р. напав на осілі народи на півночі Дакії²⁷. Відповідно щодо місця проживання, до уваги доцільно взяти в цьому випадку костобоків, які за Птоlemeєм (Кн. III, роз. 5, 9) жили з іншого боку Карпат, але які вони, зрештою, мали б перетнути під час Маркоманської війни. Згідно зі зображеннями на колоні Марка Аврелія, після підкорення бастарнів імператор переслідував костобоків назад через Карпати, куди, здається, не йшов сам за ними, що,

²³ До цього ж заgonу за припущенням Ф. Ріттерлінга (F. Ritterling) належить штамп СІЛ III 8074, 18 (з *Magyar Egregy* в Семигороді (in *Siebenbürgen*)), стосовно якого знак Ð варто читати як – тисячна (*miliaria*).

²⁴ Kan a. a. O. S. 17; Hettner Felix. *De Iove Dolicheno...* p. 19 ff.

²⁵ von Domaszewski A. *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung*. In *Rheinisches Museum für Philologie*. Neue Folge, XLVIII, S. 241 f.

²⁶ Див. Marquardt Joachim. *Römische Staatsverwaltung*, I, S. 301 ff.; [Pick Behrendt]. *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, S. 61 ff.; Kiepert Johann. *Formae orbis antiqui...*, XVII, Text S. 3.

²⁷ Тут і далі v. [von Domaszewski]. *Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom...* Text-Band. S. 122 f.; von Domaszewski A. *Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166 – 175*. In *Neue Heidelberger Jahrbücher*. V, S. 107 ff.; von Domaszewski A. *Der Volkerbund der Marcomanenkrieges*. In *Serta Harteliana*. S. 8 ff.

однак, не виключало просування римського загалу на ворожу територію. У будь-якому випадку, оскільки друга германська війна в 177–179 рр. відбувалася більше на заході, ця акція означає кульмінаційний момент розвитку римської влади в цих районах. За Комода, позиція влади римлян вже є фіктивною²⁸, північний кордон Дакії знову непевний, і як ми дізнаємося потім, ця провінція надалі перебуває під постійною загрозою аж до відмови від неї в часи Авреліана, що своєю чергою перешкоджає поширенню римському впливу, особливо по той бік Карпатського валу, об який, як і раніше, розбивалися хвилі народів. Якщо військова акція 174 р. представляється ізольованим, коротким епізодом римського впливу в тих найвіддаленіших районах Сходу, то існує вузько обмежена часова межа ймовірності присутності тут римських постів, у яку наша пам'ятка може бути включена, тим паче, що існує ймовірність, що у картину дакійських операцій була задіяна на цій території військова частина, яка стояла там гарнізоном²⁹.

Про це свідчить характер форм букв, які, незважаючи на курсивне вибиття, що найімовірніше зумовлене матеріалом, вказують на другу половину II ст.

З іншого боку, якщо бронзовий артефакт був завезений ще в античні часи, хоча, з огляду на решту виявлених у Мишкові римських знахідок, це виглядає неправдоподібно, хочеться припустити, що завдяки історії I когорти іспанців, із новим незаперечним свідченням, ми отримуємо чітко фіксований час для однієї із таких вотивних пам'яток, для визначення якого зовнішні критерії практично відсутні³⁰.

Відень

Й. Цінгерле

²⁸ Mommsen T. *Römische Geschichte*, V, S. 215; Schiller Hermann. *Geschichte der römischen Kaisertzeit*, II, S. 662.

²⁹ Як природні ворота для вторгнення підходив Роднянський перевал (Pasul Prislop – рум.) (Rodnaer Paß – нім.), який охоронявся замком в Ілішуа (Ilişua – рум.) (Castell von Alsö-Ilosva – нім., угор.). Див. Jung Julius. *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens...* In *Mittheilungen des Instituts für Oestereichische Geschichtsforschung*, IV Ergänzungsband, S. 9.

³⁰ Див. Blinkenberg a. a. O. S. 117, який посилається приблизно на I і II ст. н. е.

Додаток**Перелік праць, використаних у статті “Знахідка зі Східної Галичини”**

1. Becker J. “Drei römische Votivhände aus den Rheinlanden mit den übrigen Bronzen verwandter Art zusammengestellt nebst einem Excurse über Thonbilder des Zeus Sabazios. Mit zwei lithographierten Tafeln und zwei in den Text eingedruckten Holzschnitten”. *Neujahrs-Blatt den Mitgliedern des Vereins für Geschichte und Altherthumskunde zu Frankfurt am Main Frankfurt am Main dargebracht am 1. Januar 1863*. Frankfurt am Main: im Selbstverlage des Vereins, 1862. 32 S.
2. Blinkenberg Christian. “Darstellungen des Sabazios und Denkmäler seines Kultes”. *Archäologischen Studien. Kopenhagen: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag*. Leipzig: Otto Harrassowitz Buchhandlung; H. H. Thieles Buchdruckerei (Kopenhagen), 1904. 66–128.
3. Cichorius Conrad. “Cohorc”. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen*. Herausgegeben von Georg Wisowa. Siebenter Halbband: Claudius mons – Conficius. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Verlag, 1900. 231–356.
4. Claudii Ptolemaei. *Geographia*. Edidit Carolus Fridericus Augustus Nobbe. Editio Stereotypa. Tom I. Lipsiae: Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii, 1843. 284 p. (Ми не знаємо, яким саме виданням “Керівництва з географії” Клавдія Птолемея користувався Й. Цінгерле, тому для прикладу приводимо вищевказану книгу 1843 р. – прим. наук. ред. перекладу).
5. *Corpus inscriptionum latinarum (CIL III). Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae borussicae editum. Voluminis tertii: inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*. Edit Theodorus Mommsen. *Pars prior: inscriptiones Aegypti et Asiae, inscriptiones provinciarum Europae Graecarum, inscriptiones Illyrici partes I–V*. Berolini apud Georgium Reimerum, MDCCCLXXIII (1873). XXXIV, 586 p.
6. *Corpus inscriptionum latinarum (CIL III). Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae borussicae editum. Voluminis tertii: inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae*. Edit Theodorus Mommsen. *Pars posterior: inscriptiones Illyrici partes VI–VII, res gestas divi Augusti, edictum Diocletiani de pretiis rerum, privilegia militum veteranorumque, instrumenta Dacia. Adiectae sunt tabulae geographicae quattuor*. Berolini apud Georgium Reimerum, MDCCCLXXIII (1873). 587–1198 p.

7. *Corpus inscriptionum latinarum (CIL III). Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae borussicae editum. Voluminis tertii supplementum: inscriptiones Orientis et Illyrici Latinarum supplementum.* Ediderunt Theodorus Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfredus Domaszewski. Pars prior. Berolini apud Georgium Reimerum, MCMII (1902). XXXV–LXXXIII, 35–48, 1199–2038 p.
8. *Das Römisch-Germanische Central-Museum in bildlichen Darstellungen aus seinen Sammlungen.* Herausgegeben im Auftrage des Vorstandes Conservator Ludwig Lindenschmit, Sohn. Mainz: Verlag von Victor von Zabern. 1889. II Taf.
9. *De Iovis Dolicheni cultu. Documenta collegit collectaque praefatione et notis instruxit Albertus Henricus Kan roterodanemensis. Specimen litterarium quod ex auctoritate rectorioc magnifici Guilielmi Kapteyn phil. nat. doct. in fac. Phil. prof. amplissimi senatus academici consencu nobilissimae facultatis philosophiae et litterarum decreto pro gradu doctoratus sumisque in litterarum classicarum disciplina honoribus et privilegiis in Academia Rhen-Traiectina. Rite capessendis facultatis examini scriptor subiciet D. V M. Iulii A. MCMI hora IIs P. M. Groningae, apud J. B. Wolters, 1901. 116 p.*
10. *De Iove Dolicheno. Disertatio philologica quam ad summos in philosophia honores auctoritate amplissimi philosophorum ordinis in universitate Fridericia Guilgelmia Rhenana rite capessendos una cum sententiis controversis. Kal. Febr. A. CI DICCCCLXXVII (1877) hora XII. Publice defendet scriptor Felix Hettner dresdanus. Adversariorum partes suscipient Ivo Bruns – stud phil., Augustus Kalkmann – stud phil., Ludovicus Martens – stud phil. Bonnae: typis Caroli Georgi, univ. typogr. 55 p.*
11. Demetrykiewicz Wladimir. “Vorgeschichte”. *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Auf Anregung und unter Mitwirkung weiland Seiner kaiserl. und königl. Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolph begonnen, fortgesetzt unter dem Protectorate Ihrer kaiserl. und königl. Hoheit der durchlauchtigsten Frau Kronprinzessin-Witwe Erzherzogin Stephanie. Galizien.* Wien: Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Alfred Hölder, k. und k. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1898. 111–136.
12. *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands.* Unter Leitung von F. Imhoof-Blumer Herausgegeben von der KGL. Akademie der Wissenschaften. *Band I. Dacien und Moesien.* Bearbeitet von Behrendt Pick. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer. 1898. 522 S. XX Taf.

13. *Die Heddernheimer Votivhand. Ein Votivdenkmal des Juppiter Dolichenus, mit den übrigen Dolichenus-Denkmalern aus Heddernheim. Eine römische Bronze aus der Dr. Römer-Büchner'schen Sammlung, der XX Versammlung deutscher Philologen, Schulmänner und Orientalisten zu ehrerbietigster Begrüssung vor gelegt von dem Verein für Geschichte und Altertumskunde zu Frankfurt a. M. (Mit einer lithographischen Tafel).* Zusammengestellt von Prof. Dr. J. Becker, Schriftführer des Vereins. Frankfurt am Main: Druck von Carl Kruthoffer, 1861. 23 S.
14. *Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom.* Herausgegeben Eugen Petersen, Alfred von Domaszewski, Guglielmo Calderini. Mit CXXVIII Tafeln Folio. Text-Band. München: Verlagsanstalt F. Bruckmann A.-G., 1896. 128 S.
15. Dilthey K. "Drei Votivhände aus Bronze (Taf. III und IV)". *Archäologisch-Epigraphischen Mittheilungen aus Oesterreich.* Herausgegeben O. Benndorf und O. Hirschfeld. Jahrgang II. Heft V. Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1878. 44–65.
16. von Domaszewski Alfred. "Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166–175". *Neue Heidelberger Jahrbücher.* Herausgegeben vom Historisch-Philosophischen Vereine zu Heidelberg. Jahrgang V. Heidelberg: Verlag von G. Koester, 1895. 107–130.
17. von Domaszewski Alfred. "Die Fahnen im römischen Heer". *Abhandlungen des Archäologisch-Epigraphischen Seminars der Universität Wien.* Herausgegeben O. Benndorf und O. Hirschfeld. Heft V. Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1885. 82 S.
18. von Domaszewski Alfred. *Die Religion des römischen Heeres.* Trier: Verlag der Fr. Linz'schen Buchhandlung, 1895. 125 S. V Taf.
19. von Domaszewski Alfred. "Der Volkerbund der Marcomanenkrieges". *Serta Harteliana.* Wien: Verlag von F. Tempsky, 1896. 8–13.
20. von Domaszewski Alfred. "Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung". *Rheinisches Museum für Philologie.* Herausgegeben von Otto Ribbeck und Franz Buecheler. Neue Folge. Acht und vierzigster Band. Frankfurt am Main: J. D. Sauerländer's Verlag, 1893. 240–247.
21. Jahn Otto. "Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten". *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe. Siebenter Band.* Leipzig: Bei S. Hirzel, 1855. 28–110, III–V Taf.
22. Jung Julius. *Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte.* Innsbruck: Verlag der Wagnerischen Universitäts-Buchhandlung, 1894. 194 S.

23. Jung Julius. “Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens. Eine geographisch-historische Studie”. *Mittheilungen des Instituts für Oestereichische Geschichtsforschung*. Unter Mitwirkung von Th. Ritter von Sickel und H. Ritter Zeissberg. Redigirt E. Mühlbacher. IV Ergänzungsband. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1893. 1–31.
24. Hübner Ernst. “Das römische Heer in Britanien”. *Hermes. Zeitschrift für Classische Philologie*. Unter Mitwirkung von A. Kirchhoff, Th. Mommsen, J. Vahlen. Herausgegeben von Emil Hübner. Sechzehnter Band. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1881. 513–584.
25. Kiepert Johann. *Formae orbis antiqui (Атлас стародавнього світу)*. 36 Karten, Berlin 1893 ff., fortgesetzt von Richard Kiepert. (На жаль, нам не вдалося переглянути використаний у цій статті атлас вказаного автора, тому даємо загальну назву багатотомного видання – прим. наук. ред. перекладу).
26. Lindenschmit Ludwig. *Handbuch der Deutschen Alterthumskunde. Übersicht der Denkmale und Gräberfunde frühgeschichtlicher und vorgeschichtlicher Zeit. In drei Theilen. Erster Theil. Die Altherthümer der merovingischen Zeit. Mit zahlreichen eingedruckten Holzstichen*. Braunschweig: Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn. 1880–1889. 516 S.
27. Ossowski Gotfryd. “O grobach nieciałopalnych w Myszkowie (powiat zaleszczycki) z badań dokonanych przez pp. M. Kęplicza i G. Osowskiego”. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. Tom XV. (Z 5. tablicami rysunkowemi, 36 rysunkami w taksacie, dwiema mapami i jedną tablicą graficzną)*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1891. 89–98.
28. Marquardt Joachim. “Römische Staatsverwaltung. Erster Band. Zweite Auflage”. *Handbuch der römischen Alterthümer*. Von Joachim Marquardt und Theodor Mommsen. Vierter Band. Leipzig: Verlag von Hirzel, 1881. 584 S.
29. Mommsen Theodor. *Römische Geschichte. Fünfter Band: Die Provinzen von Caesar bis Diocletian. Mit zehn Karten von H. Kiepert*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1885. 660 S.
30. Montelius Oscar. *Les temps préhistoriques en Suède et dans les autres pays scandinaves. Ouvrage traduit par Salomon Reinach. Avec 1 carte, 20 planches contenant 120 figures et 427 figures dans le texte*. Paris: Ernest Leroux, éditeur, 1895. 352 p.

31. Müller Sophus. *Nordische Altertumskunde nach Funden und Denkmälern aus Dänemark und Schleswig gemeinfasslich. Director am Nationalmuseum zu Kopenhagen. Deutsche Ausgabe unter Mitwirkung des Verfassers Besorgt von Dr. Otto Luitpold Jiriczek Privatdozenten der Germanischen Philologie an der Universität Breslau. Zweiter Band: Eisenzeit. Mit 189 Abbildungen im Text und 2 Tafeln.* Strassburg: Karl J. Trübner, 1898. 324 S.
32. Ry[bicki Tomasz]. “Zabytki rzymskie w Galicji”. *Przyjacieli Domowy* 2. Lwów, 13 stycznia 1863. 12–13.
33. Schiller Hermann. “Geschichte der römischen Kaiserzeit. Erster Band. 2. Teil: Von der Regierung Vespasians bis zur Erhebung Diokletians”. *Handbücher der Alten Geschichte. III Serie: Römische Geschichte. Zweite Abteilung.* Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1883. 980 S.
34. Seidl J. G. *Nachträgliches über den Dolichenus-Cult. (Mit II Tafeln)* Wien: aus der k . k . Hof- und Staatsdruckerei. 1854. 31 S.
35. Seild J. G. *Über den Dolichenus-Cult. (mit VI Tafeln)* Wien: Aus der K. K. Hof- und Staatsdruckerei. In Commission bei W. Braumüller, 1854. 90 S.

Стаття: надійшла до редакції 23.08.2022
прийнята до друку 01.09.2023